

NEVÂÎ BAHÇESİNDE GÜLLER, GONCALAR

Dr. A. Hilâl KALKANDELEN*

ÖZET

Gül; rengi, şekli, kokusu, tazeliği, çeşidi ve güzelliği itibarıyla özel bir çiçektir. Bu çiçek hayatımızı etkilemekle birlikte, edebiyatımıza da konu olmuştur. Gülü malzeme olarak kullanmayan şair yoktur. Ali Şîr Nevâî de gülü en güzel kullanan şâirlerden biridir. Bu makalede gülün çeşitli anlamları, tarihi ve özellikleri ile Nevâî Divânı'ndaki gül ve gonca incelendi.

Anahtar kelimeler: Fars edebiyatı, gül, gonca, Ali Şîr Nevâî, Nevâî Divanı.

ABSTRACT

Roses and Buds in Garden of Nevâî

Rose is a special flower with its color, shape, odor, freshness, kind and beauty. This flower has become a subject of our literature as well as effecting our lives. There has been no poet which hasn't used the rose as a material. Ali Şîr Nevâî is one of those poets to use the rose in a beautiful way. In this essay, have studied the rose and the bud in the Divan of Nevâî with reference to the different meanings of the rose, its history and its peculiarities.

Keywords: Persian literature, rose, bud, Ali Şîr Nevâî, Divan of Nevâî.

Gül, Pehlevince gûl, Arapça verd kelimesinin karşılığı olup, Farsça'da gül (gul), genel olarak çiçeğe verilen bir isimdir. Farsça sözlüklerde açmış çiçek olarak dikkati çeker. İzâfetsiz kullanıldığında bir ağaç ismi olarak zikredilir ve özellikle "kırmızı gül" kastedilir. Bu kasıttaki ilk akla gelen, güzel, taze, keskin ve hoş kokulu bir çiçektir. Beyaz, sarı, pembe, kırmızı ve ıslah yoluyla siyah renkli olanları, yalın ve katmerlileri vardır.

İzâfetli olduğunda ise maksat, çeşitli renklerdeki farklı çiçeklerdir.¹ Çiçeğin hangi nevi bildirilmek istenirse onun evveline gül kelimesi tamlayan olarak getirilir.²

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü

¹ Dihhudâ, Alî Ekber, *Luğatnâme-yi Dihhudâ*, Tahran 1346, XXII, 341.

² Şükûn, Ziya, *Ferheng-i Ziyâ*, İstanbul 1984, II, 1685.

Gül-i idrîsî: ortanca, **gül-i atlas:** şebboy, **gül-i behmen:** kardelen, **gül-i dâvudî:** papatya, **gül-i gendum:** peygamber çiçeği, **gül-i minâ:** mine çiçeği, **gül-i vahşi:** yaban gülü gibi.

Gül, Orta Asya'da çok eskiden beri bilinmektedir. Eski Yunan edebiyatında da gülden bahsedilir. Hıristiyanlığın ilk çağlarında Hz. İsa'nın sembolüdür. Hz. Meryem'e "Dikensiz gül" denmiştir. Musevilerin Hz. Musa'nın Tur'dan dönüş hatırası olması üzerine yaptıkları bayram Gül Bayramıdır.³ Roma döneminde de gül, aşk ve neşe çiçeği sayılmış, ziyafetlerin vazgeçilmez ögesi olmuştur.

Doğuda gül konusu ilk defa Fars ve Hint edebiyatlarında işlenmiştir. Türk edebiyatına da Fars edebiyatından geçmiştir. Bu yüzden güle, "güneş gibi doğudan doğmuş, batıya geçmiş bir çiçektir" diyebiliriz. Efsanelerde de gül, farklı anlamlarıyla kullanılmıştır.

Gül, genel olarak edebiyatta sevgiliyi temsil eder. Özellikle Türk, Arap, Fars ve Hint edebiyatlarında önemli ve geniş bir yere sahiptir. Çiçekler içinde en çok anılan, işlenen güldür. Divan edebiyatında bazen genç bir delikanlıdır. Kısa ömürlü olması dolayısıyla dünyayı ve geçici aşkı yansıtır. Biçim bakımından; açılmamış haliyle gonca, tam açılmış haliyle de gül olarak ele alınır. Bu haliyle de kulağa, oturmuş adama, sarığa, külaha benzetilir. Yılda bir defa açması bakımından kandildir, yaprakları dolayısıyla kitap, kağıttır, defterdir, mecmuadır, Kur'ân sayfasıdır, zerefşândır.⁴ Kırmızı rengi bakımından, kandır, kanlı gömlektir, ateştir, şaraptır, beyaz rengi bakımından kefendir. Güzellik unsurlarının başında gelmesi bakımından, sevgilinin yüzü ve yanağı ile teşbih halinde bulunmaktadır. Gül sevgiliye, sevgili de güle benzemektedir. Bu benzetmeyle onun her haliyle gül oluşu belirtilir. Bağla, bahçeyle, çemenle, dahası baharla bütünleşmiştir. Gülistanın, gülşenin, gülzârın sultanıdır. Ona verilen ayrıcalık, hünkâr, şah, serdâr, reis ve sipâhi olması sebabiyledir. Diğer çiçekler onun emrinde, hizmetindedir. Bazen nazlanır, açmaz. Bazen de bülbülün sesini bile duymaz. Yapracağını dökmesi kıskançlığındandır.⁵

Gonca; açılmamış çiçek, tomurcuktur. Gençliği, tazeliği ifade etmesi bakımından gülün emir eridir. Divan şiirinde sevgilinin ağzı, dudağı yerine kullanılır.

³ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay., İstanbul 1986, III, 382-393.

⁴ Zerefşân: altın kakmalı, değerli bir kağıttır. Bu konuda geniş bilgi için bk. Abdulkadir Yılmaz, *Türk Kitap Sanatları Tabir ve İstihlaları*, İstanbul 2004.

⁵ Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2004, s. 171-172; Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 219; Sefercioğlu, M. Nejat, *Nev'i Divânı'nın Tahlihi*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 405.

Bazen gagadır. Ağzının kapalı oluşu sebebiyle konuşmadığı gibi, küçüklüğü sebebiyle dil bilmediği için de konuşmaz. Bazen güler, açılır, sırları ifşa eder, bazen de sır saklayan gülü andırır. Gonca, içinde mücevher saklar. Kadehtir, defterdir, gelindir. Yeşil yaprakları da elbisesi veya yakasıdır.⁶

Türk edebiyatında gül, naatlarda çok kullanılan bir motiftir. "Müminler gülü", "gül-i zîbâ", "gül-i bî-hâr", "gül-i gülzâr-ı tarâvet", "gül-i gülzâr-ı risâlet", "gülbün-i ma'rîfet", "gülbün-i bağ-ı risâlet", "gül-i nev-reste-i harem", "gül-i maksûd", "gül-i destâr-ı murâd", "verd-i gülistân-ı kuds" gibi terkiplerle ifade edilmişlerdir.⁷

"Gülü tarife ne hâcet (ne çiçektir biliriz)" diyecek kadar içli dışlı olduğumuz gül, "gül gibi", "güllük gülistanlık", "gül gibi bakmak", "gül gibi geçinip gitmek", "el bebek gül bebek", "güldükçe yüzünde güller açmak", "üstüne gül koklamamak", "al gülümlüm ver gülümlüm", "dili güllü" "yüzünüze güller" gibi deyimlerimizde ve "bir ağaçta gül de biter diken de", "gül dikensiz olmaz" "gülü seven dikenine katlanır" "gül dalından odun, beslemeden kadın olmaz" "hocanın vurduğu yerde gül biter" "oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü" gibi gül ile ilgili atasözlerimiz vardır.⁸

İran edebiyatında gül ve bülbül üzerine söylenmiş şiirler, mesnevî tarzında yazılmış güllü aşk hikâyeleri, çeşitli şairler tarafından çok fazla işlenmiştir. Divan şairleri pek çok gül redifli şiirler yazmışlardır. Şiirlerde, özellikle mirâciyelerde gülün Hz. Muhammed'in terinden oluştuğu ifade edilmektedir. Peygamber ve gül sevgisinden dolayı da Hilye-i Şerifler gül şeklinde yapılmıştır.⁹

Tasavvuf edebiyatında gül, ilk olarak Allah'ın ve Allah'ın birliğinin remzidir. İkinci olarak, gül remzi ile kastedilen Hz. Peygamber'dir. Özellikle gülün kokusu, O'nun teri olmak şerefini kazandığından bu kadar güzeldir. Allah, Hz. Muhammed'in kokusu ile güle tecelli etmiştir.¹⁰ Yine gül, gönülde meydana gelen bilginin neticesi ve meyvesidir. Güzeli taç yaprakları ve dikeniyi ilahi cemâli ve celâli en güzel biçimde yansıtır, şevk sahibi ruhun simgesidir.¹¹ Tasavvufî sembolizmde açılmış gül, birliğin çokluk halinde görünüşünü temsil eder, can sırrını açığa vurur. Gül, ömrünün kısalığı dolayısıyla hayatın geçiciliğini de ifade etmektedir.¹² Tasavvufî sembolizmde gonca,

⁶ Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 168.

⁷ Yeniterzi, Emine, *Divan Şiirinde Nâ't*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993, s. 314.

⁸ Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Yay., İstanbul 1998, I, 294-295; II, 825.

⁹ Ayvazoğlu, Beşir, *Güller Kitabı*, s. 92-93.

¹⁰ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, III, 383.

¹¹ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul 2002, s. 149.

¹² Ayvazoğlu, Beşir, *Güller Kitabı*, Kapı yay., İstanbul 200, s. 95-96.

birliği, halvet halini yani insanın kendisiyle ve Allah'la baş başa kalmasını temsil eder.¹³

Gülün tarikatlarda da sembol olarak büyük önemi vardır. Dervişlerin giydiği "arakiye" denilen başlıkların tepesindeki dairevi parça da ateşte kızdırdıkları demir de güldür. Destegül, bir çeşit cübbedir. "Gülbank" hem tasavvuf istilahlarındandır, hem de yeniçerilerce tertip edilmiş dualara verilen isimdir. Askerlerin giydikleri cepkenlerdeki alametlerden biri de güldür.¹⁴

Gül, Türk süsleme sanatlarında en çok kullanılan motiflerden biridir. Pek çok kitap güllerle süslenmiş ve levhalar oluşturulmuştur. *Kur'ân-ı Kerim*'lerde her on ayette bir "aşere gülü", "hizip başlarında "hizip gülü", cüz başlarında "cüz gülü", secde ayetlerinin başlarında "secde gülü" bulunmaktadır. Bunlar "gülçe" veya "gülbezek" diye de isimlendirilirler. Tavan göbeklerinde ve kubbelerin ortasındaki süslemeler de "gülçe"dir. Yine gül; çini, seramik, duvar resimleri ve kumaşlarda, taş oymacılığında, minber ve mihrablarda, kitap cilt ve tezhiplerinde, ebruda ve mezar taşlarında üsluplaştırılarak kullanılmıştır.¹⁵ "Ağızlık gülü", kapılarda tokmağın geçmesine mahsus ortasında delik bulunan yuvarlak puldur.¹⁶ "Gül dalı", "gülgonca", "gülbahar", "gülgûni" (mürekkep), "gülnar", "goncagül", "gülmıh", "ağızlık gülü" de süsleme sanatlarında kullanılan tabir ve istilahlardandır.

Divanından örnekler vererek gül ve goncalarıyla sunmaya çalışacağımız şairimizin doğum yeri, sanat verimini kaplayan, belki de kendisine ilham kaynağı olan güllerin bol bulunduğu bir yer olan Herat'tır. XV. Yüzyılda Orta Asya'da benzeri bulunmayan bir kültür ve sanat merkezi olan Herat, bağları ve bahçeleriyle de ünlü bir şehirdir. Orada Sultan Hüseyin Baykara (1438-1507) ve Ali Şîr Nevâî (1441-1501) sayesinde Timurlular tarihinin son parlak çağı yaşanmıştır. Bu devir tarihçilerinden İranlı Abdürrezzak-ı Semerkandî (ö. 887/1482), Herat'taki bağların büyük botanik bahçeleri niteliği taşıdığını belirterek özenle yetiştirilen ağaç ve gül çeşitlerinin isimlerini listelemiştir.¹⁷ Ali Şîr Nevâî'nin İncil Kanalı üzerinde yer alan Bağ-ı Şah adlı sarayı da meşhurdur.¹⁸ Şair hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse;

¹³ A.g.e., s. 96.

¹⁴ Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* I, İstanbul 1971, s. 683.

¹⁵ Yılmaz, Abdülkadir, *Türk Kitap Sanatları Tabir ve İstilahları*, İstanbul 2004, s.100; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, III, 384.

¹⁶ Arseven, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1983, s. 664-665.

¹⁷ Ayvazoğlu, Beşir, *Güller Kitabı*, s. 54-55.

¹⁸ Uslu, Recep, "Herat", *DİA*, XVII, 215-218.

Emîr Nizâmuddîn Ali Şîr Nevâî, Herât'ta (844- 1441/906- 1501) dünyaya gelmiş ve aynı yerde ölmüş bir Çağatay şairi olup, babası Gıyasuddîn Kıçkine Bahadır (Kıçkine Bahşı), Timurlular devrinin ileri gelenlerindedir. Daha on beş yaşında iken kendisini şair olarak tanıtmayı başarmış, Türkçe ve Farsça şiirler yazmaya başlamış ve bu yüzden "zu'l-lisâneyn" olarak tanınmıştır. Ali Şîr'in, Türkçe eserlerinde "Nevâî", Farsça şiirlerinde "Fânî" olmak üzere iki mahlası vardır. Süt kardeşi ve okul arkadaşı olan Sultan Hüseyin Baykara (ö. 911/1506) ile birlikte Ebu'l-Kasım Bâbü (ö. 861/1457) tarafından yetiştirilmiştir. "Emîr" lakabını az zamanda önemli hizmetlerde bulunduğu için Sultan Hüseyin Baykara tarafından almıştır. Mühürdarlık olan ilk görevinin ardından Dîvan beyliğine yükseltilen Ali Şîr, gerçek bir devlet adamıdır. Mütevazı, iyi ahlâklı, şefkatli bir kişiliği olan şair, hayatının sonuna kadar yalnız yaşamış, Abdurrahmân-ı Câmî etkisiyle "Nakşibend" tarikatına girdikten sonra bütün zamanını şiire, edebiyata, sanata, şair ve âlimlerle görüşmeye ayırmış; sonsuz servetini kitap yazmaya, mescit, medrese, hastane gibi hayır eserlerine bağışlamıştır. Sultan Hüseyin Baykara, oğlu Bedüzzaman övdüğü kişilerin başındadır. Sadî-yi Şîrâzî, (ö. 691/1291), Emîr Husrev-i Dihlevî (ö. 725/ 1325), Hâfiz-ı Şîrâzî (ö. 791/1388) ve Abdurrahmân-ı Câmî (ö. 898/ 1492) etkilendiği şairlerden yalnızca birkaçıdır.

Türkçe yazılmış divanlarından başka "Hayretü'l-ebrâr", "Leylâ vu Mecnûn", "Husrevu Şîrîn", "Seb'a-i Seyyare", "Sedd-i İskenderî" mesnevîlerini kapsayan Hamse'si, Nesâyimü'l-mehabbe min şemâyimî'l-fütüvve, Mecâlisü'n-nefâis, Hamsetü'l-mütehayyirîn, Hâlât-i Seyyid Hasan Erdeşîr Big, Hâlât-i Pehlevan Muhammed, Çihl Hadis, Sirâcu'l-müslimîn, Münâcât, Muhâkemetu'l-lugateyn, Mizânu'l-evzân, Mahbûbu'l-kulûb, Münşeât, Vakfiyye, Nazmu'l-cevâhir, Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Târîh-i Mulûk-i Acem ve Farsça Dîvan'ı bulunmaktadır.¹⁹

Ali Şîr Nevâî Divanı'ndaki güller ve goncalar da gül bahçesinde toplanmaya hazır çiçekler gibidir.

در گل گلزار عارضت به تماشا
قمری و بلبل ز شوق تو به علالا

ای به گلستان هزار نرگس شهلا
لاله و گل از تجلی تو به خوبی

¹⁹ Kut, Günay, "Ali Şîr Nevâî", DİA, İstanbul 1989, II, 449-453; Levend, Ağah Sırrı, "Ali Şîr Nevâî, Ankara 1965, I-IV; Kalkandelen, A. Hilâl, "Ali Şîr Nevâî ve Farsça Divanının İçerik Açısından İncelenmesi", Doktora Tezi, Erzurum 2004.

"Ey gül bahçesinde binlerce şehla gözün gül gibi yüzünü seyrettiği güzel! Lale ve gül, sen görününce güzellik kazanıyor; kumru ve bülbül senin aşkınla kavgaya tutuşmuş."²⁰

Gül, gülistan, lâle ile yüz, dolayısıyla güzellik arasında münasebet kuruluyor. Bu münasebette renk benzerliği de etkindir. Binlerce nergis, sevgilinin güzelliğine olan aşkı sebebiyle seyir halindedir. Bu arada sevgilinin yüzünün gül olmasında aşğın veya gönlün bülbül olması dikkat çekmektedir.

Gül ile bülbülün aşkı dillere destandır. Gül, bülbülün sevgilisidir. Âşık da gül karşısında şakiyan bir bülbüldür. Sevgilisinin o gül yüzü için kavgaya tutuşup, diğer kuşları özellikle kumruyu da harekete geçirmektedir.

چه باشد کاز می گلرنگ سازی آتشین او را ز خوی شبنم چو بنشیند به گلزار جبین او را که نبود صرصر باد خزان اندر کمین او را	گل رویت که ظاهر گشته رنگ یاسمین او را مراهم غنچه دل بشکفد چون آن دهن هر گه بهارستان گیتی را گلی ایمن کجا یابی
--	---

"Yasemin rengini veren gül yüzünü gül renkli şarapla ateşlendiren ne olur?
Şebnemini teri, alın bahçesine oturduğunda açılan o ağız gibi, keşke gönül
goncam da açılmalı!"

Dünyanın bahçesinde yakıcı sonbahar rüzgârının kendisine pusu kurmadığı
güvende bir yer nerede vardır?"²¹

Beyitlerinde yine yüz güldür. Fakat bu defa beyaz bir yüzdür ve gül renkli şarapla renklendirilmesi temennisiyle, teri alının şebnemli gül bahçesine benzetildiği beyitte açılan ağız gibi gönlün de açılması isteği vardır. Böylece gönlüyle konuşup, dertleşecektir.

Bahar, tabiatın en güzel mevsimidir. Güzellik deyince bahar, bahar deyince güzellik akla gelir. Çiçeklerin en gözde oldukları zaman bahardır. Bağ, bahçe bu mevsimde güzelleşir, bu yüzden diğer mevsimlerden ayrıcalıklıdır. İlkbahar ile sonbahar daima tezat için bir araya getirilir. İlkbaharla güzellik, sevgilinin yüzü, yanağı, gençlik akla gelirken, sonbahar rüzgârdır, ihtiyarlıktır, hayatın son dönemidir. İlkbahardaki gülü harap etmek için pusuda beklemektedir, bunun da olmayacağı teminatı yoktur. Rüzgâr, özellikle sabâ, gül kokusunu her tarafa iletmesi, ilkbaharda

²⁰ *Divân-i Emîr Nizâmuddîn Ali Şîr Nevâî*, (nşr. Humâyunferrûh, Ruknuddîn), Tahran 1375 hş., s. 67, g. 2.

²¹ *Divân-i Ali Şîr Nevâî*, s. 72, g. 11.

hafif esip gül yapraklarını okşamayı, sonbaharda şiddetli esip yapraklarını dağıtması bakımından söz konusu edilir.

که آن چاک گریبانها رسیده تا به دامانها بی سیر تو آیین بسته دست صنع دکانها ز گلبرگ ار چه غنچه لب نمود از ژاله دندانها تحرک در شجرها جلوه در گلها و ریحانها	زهی گلها زده چاک از غم رویت گریبانها به ملک باغ بازار چمن بین کاز گل و نسرین نباشد چون دهانت با در دندان و لعل لب چمن از مقدمت جان یافته بر باد نوروزی
--	---

"Senin yüzünün gamıyla yaka yırtan güllere aferin; zira o yakalarının yırttığı eteklerine kadar ulaşmış.

Mülk bahçesinde çimen pazarına bak ki; gül ve fesleğenle dükkânların ihsan eli seni görmek için ayine durmuş.

Gül yaprağı gonca dudağını ve jale dişlerini gösterse de, senin inci dişli, yakut dudaklı ağzın gibisi olamaz.

Çimen, senin gelişinle nevruz rüzgârından bulduğu gibi can bulmuş, ağaçlar hareket etmiş, çiçekler ve fesleğenler baş kaldırmış."²²

Beyitlerinde de sevgilinin gamına ortak olan bir gül örneği var. Sevgilinin gamıyla yaka yırtması, yırtıkların da eteklerine kadar ulaşması söz konusu ediliyor. Gülün açılması, "çâk-ı gerîbân" tabiriyle anlatılıyor. Pazarda satılan bir eşya olması bakımından da güzellik pazarının şahidi ve elden ele dolaşıyor.

Renk, hal ve şekil itibarıyla, sır saklama özellikleriyle gonca dudak teşbihi var. Gül üzerindeki jale, gülün dişleri olarak düşünülmüş, sevgiliyle karşılaştırma yapılmıştır.

Çemen, ilkbaharla canlanmaya başlar. Goncaların haberciliğiyle baharın geldiği anlaşılır; gül, baharda açan ilk çiçektir. Ağaçlar, ilkbahar rüzgârıyla eğilir, sallanır. Reyhan yani fesleğen, renk, koku ve şekil yönüyle ele alınır, şekil itibarıyla dağınıklığı belirtir. Gülün çokça münasebet içinde bulunduğu tabiat unsurlarından biri de rüzgârdır.

گر ز چاک بهلویم بینی دل صد چاک را خوشه های لعل یاقوت از چه بندد تاک را	از شکاف غنچه پنداری نمایان گشت گل گر نه مقصودش می گلرنگ باشد دست صنع
---	---

²² Divân-i Ali Şîr Nevâi, s. 71, g. 9.

"Bağrımın yarığından yüz parçaya ayrılmış gönlü görse, goncanın yarığından gül göründü sanırsın.

Eğer onun maksadı gül renkli şarap değilse, Yüce sanatkar, yakut renkli salkımları asmaya neden bağlıyor?"²³

Gönül, arzu ve istek karşısında aşılamayan, can ile birlikte bulunan, bazen mutluluğun, bazen de sıkıntılarının görüldüğü bir merkezdir. Her zaman aşk ve aşığın olduğu yeredir. Bazen aşığın bizzat kendisi olur, bazen de aşığın sohbet ettiği, dertleştiği, tavsiyede bulunduğu birisidir. Gönül, çoğunlukla gam ve keder içerisindedir. Perişan olan, kaygılı olan, harap olan, sergeşte olan, bîkarar olan, güzellik güçlerince yakılan, yıkılan, ayaklar altına alınan, en ağır şekilde cezalandırılan, dolayısıyla paramparça olan yine odur. Gönül yaralıdır, ateşler içerisinde yanmaktadır. Onun bu yüz parça oluşu ve yanmasıyla da goncanın açılmasıyla ortaya çıkan kırmızı, katmerli bir güle benzetilmektedir.

İkinci beyitte renginden dolayı gül-şarap, benzerliği var. Yine yakutun, rengi bakımından asmanın salkımlarıyla, dolayısıyla şarapla olan ilgisi belirtilmiş, dest-i sun' tamlamasıyla Allah kastedilmiştir.

شبنم که هوا ریخت به گلها و سمنها
شد آبله عارض اطفال چمنها
چون لاله چرا غرقه به خوند کفنها
گلهای چمن گر نه شهیدان فراقند

"Havanın güllere ve yaseminlere döktüğü şebnem (çiğ) , çimen çocuklarının yanağındaki su kabarcığı gibi oldu.

Çemenin gülleri ayrılık şehitleri değilse, lale gibi neden kefenler kana bulandı?"²⁴

Çimen, bağ ve bostana benzer. Onun da esas unsuru yeşillikten, ottan oluşur. Seyir yeridir, su ile güzelleşir. Şebnemli hali de çemenin farklı ve özel bir manzarasıdır. Şebnemin üzerinde bulunduğu belirtilen çiçekler; gül, gonca, lale, nergis ve yasemindir. Bunlar aynı zamanda çimenin çocuklarıdır. Bunların üzerindeki şebnemler de çimendeki çocukların yanağındaki su kabarcığı gibidir.

Gül, rengi itibarıyla bazen kana benzetilir. Nevâî de çimenden ayrılan gülleri ayrılık şehitlerine benzetiyor. Şehit kanlar içerisindedir. Lâle de renginden dolayı kan

²³ Dîvân-i Ali Şîr Nevâî, s.74, g.15.

²⁴ Dîvân-i Ali Şîr Nevâî, s. 82, g.30.

ve kanlı kefen gibi unsurların benzetilene olarak ifade edilir. Kefenlerin kana bulanması da bundandır.

لب لعل و دهن آن مغبجه کاز باده آلوده اسیرش غنچه دلها فدایش جوهر جانها

"O sakinin yakut dudağına ve şarap bulaşmış ağzına gönüller goncası esir, canlar cevheri fedadır."²⁵

گرم بود، می گلگون ز ساقی گلرخ به حور و کوثر ای پارسا، چه کار مرا

"Benim, gül yanaklı sakiden gül renkli şarabım varsa, ey zahid, senin huri ve kevserinle ne işim var!"²⁶

Gibi birtakım beyitlerde de sakiden ve onun güzelliğinden gonca-gönül, yanak-gül teşbihleriyle bahsedilmektedir. Aslında bildiğimiz sakinin asıl vazifesi şarap dağıtmaktır. Fakat sakinin bazen sevgili yerini tuttuğu ya da bizzat sevgili olduğu bu beyitlerle bir kez daha ortaya konmaktadır. Bu sebeple de sakinin en önemli özelliklerinden birisi de tabiatıyla güzellik olacaktır.

ساقی گلعدار من گر ز رخت عرق چکد عطر می مراست بس، بر مفشان گلاب را
بسکه بیایدت کف حیف و ندامت گزید فانی اگر ز کف نهی موسم گل شراب را

"Gül yanaklı sakim, eğer yanağından ter damlarsa, şarap kokusu bana yeter, gül suyu saçma!

Fânî, eğer gül mevsimi elinden şarabı bırakırsan, nice defa üzülmen ve pişmanlıktan elini ısıрман gerekir."²⁷

Beytinde de yine gül yanaklı sakiden bahsedilmektedir. Sakinin ter damlacıkları gülsuyudur. Gülsuyu; rengi, kokusu, elde edilişi, bazı yiyecek ve içeceklere katılması sebepleriyle ele alınır ve sevgilinin yüzü, yanağı, teri, aşığın gözyaşları için benzetilen olur. Yukarıdaki beyitte de yanak, ter, gülsuyu ilgisi aynı anda söz konusu edilmiştir.

²⁵ *Dîvân-i Ali Şîr Nevâî*, s. 71, g. 9.

²⁶ *Dîvân-i Ali Şîr Nevâî*, s. 81, g. 27.

²⁷ *Dîvân-i Ali Şîr Nevâî*, s. 85, g. 36.

فانی، آن رو نتوان بی مژه و زلفش یافت گل بیخار کجا مخزن بی مار کجا

"Fânî, o yüz, kirpiksiz ve zülüfsüz bulunamaz. Dikensiz gül, yılsız mahzen nerededir?"²⁸

Beytinde, sevgilinin yanağının güle benzetilmesi ile kirpik-diken-gül münasebeti ortaya konmaktadır. Kirpik güzellik unsurlarındandır. Onsuz güzellik olmaz. Bu özelliği yanında, çoğunlukla şiirlerde birer oktur, dikendir, kılıçtır, hançerdir, mızraktır, hatta bazen asker dizisidir. Zülûf de güzellik unsurudur. Zülûfün yüzün üzerinde oluşu, hatta yılan gibi kıvrılışı çeşitli şekillerde düşünülür. Dikensiz gül yoktur. Diken güle eziyet eder, ama gül, diken içinde açar, diken arasında yürür. Her zaman dikenle beraberdir. Dikenleri kendine yakıştır. Kim bilir belki de gül zarara uğramasın diye etrafına dikenden çit çekilmiştir. Nevâî de kirpiksiz yüzü, dikensiz güle benzeterek, bunun imkânsızlığını belirtmiştir.

Yine Nevâî, "şukuf" redifli şiirinin her beytinde "gül" ya da "gonca" kelimesini zikretmiş, baharın gelişini ve güllerin açılışını çok güzel bir şekilde izah ederek gözümüzün önüne güzel bir manzara getirmiştir.

دلها از آن نشاط ز گل بیشتر شکفت
مانند غنچه ای که به وقت سحر شکفت
گویا که غنچه هاش ز خون جگر شکفت
چون ابر اشک ریخت گل تازه بر شکفت
خاصه که از شکوفه چمن سر به سر شکفت
همچون گلی که از شجر بی ثمر شکفت
از اشک ابر سان تو بشگفت اگر شکفت

آمد بهار دلکش و گل‌های تر شکفت
دل از صباحت رخ خوبت گشاده شد
می آید از گل چمن عشق بوی خون
گورخنده زد ز گریه چشم عجب مدان
ساقی بهار شد، قدح ریز لب به لب
زان نخل ناز خنده به عشاق و وصل نی
فانی عجب مدان اگر آن گل شکفته است

"Gönül cezbeden bahar geldi ve taze güller açtı. Gönüller, o neşeyle gülden daha çok açtı.

Senin yanağının parlak güzelliğiyle gönül, seher vakti açan gonca gibi açtı.

Aşk çimenin gülünden kan kokusu geliyor. Zannedersin ki goncaları ciğer kanıyla(sulandığından) açtı.

Ağlamama, gülmesine şaşırma; çünkü bulut gözyaşı dökünce, taze gül açtı.

Saki! Bahar oldu, kadehimi ağzına kadar doldur. Özellikle çimenin tomurcuğuyla baştanbaşa açtı.

²⁸ Divân-i Ali Şîr Nevâî, s. 111, g. 86.

*Yeni yetişmiş ağaçtan âşıklara güldü, kavuşmadı ama meyvesiz ağaçtaki gül gibi açtı.*²⁹

*“Fânî”, eğer o gül açıysa şaşırma. Açtıysa, senin bulut gibi gözyaşından dolayı açtı!”*³⁰

Bahar gelince, güller açar, yani gülerler. Bu neşeyle gönüller de açar, yani coşar. Gözyaşı yağmura, sevgilinin yüzü de yağmur dolayısıyla tazelenen bahara benzetilir. Bahar hali, yağmurlarla kendini gösterir. Yağmurdan kasıt da âşğın gözyaşlarıdır. Âşğın gözyaşı dökmesi yani bulut gibi sulaması sonucunda da çiçek açar veya meyve verir. Meyve adı geçince de bağ ve ağaçla ilgili unsurlara rastlanır. Bu unsurlar da toprak, ağaç, yağmur ve güneştir. Ağaçlar da bulut ve su ile olan münasebeti, meyve vermesi, dibinde çiçeklerin bitmesi bakımından önemli unsurlardandır.

Gül, bazen sayfa, yaprak, defter veya kitapla bir araya gelir. Onun bu birlikteliği yaprakları dolayısıyladır. Gül yaprağı, rengi, tazeliği, yumuşaklığı ve şekli bakımından sayfadır, nüshadır, evraktır, kasidedir, şiirdir. Nevâî de gülü bülbüle ait bir kitap olarak ele almaktadır.

صوت بلبل ز چه معنی نبود فیض رسان که ز اوراق گل تازه، کتابی دارد

*“Taze gül yapraklarından bir kitabı olan bülbülün sesinin neden feyzi yoktur?”*³¹

Şekil itibariyle gül yapraklarından oluşan bir kitap söz konusudur. Üstelik bu kitap bülbülün her seher okuduğu bir kitaptır. Gül- bülbül münasebetiyle, gülün kitap oluşu o kitabın da bülbüle ait olması konu edilmektedir. Kitap sahibi olunca da bülbülde feyiz aranmaktadır.

رخش در نازکی بر باد داده صفحه گل را قدش در چابکی بر خاک شانده سرو رعنا را

*“Gül yaprağı gibi yanağını nazikçe rüzgara, güzel servi gibi boyunu çabucak toprağa vermiş.”*³²

²⁹ “Nahl-i nâz” tamlamasını, “dıraht-ı nâz” ile sevgilinin kastedildiği ifadesinden yola çıkarak aynı anlamda kullanmak mümkün olabilir. Tolasa, Harun, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara 1973, s. 501.

³⁰ *Divân-i Ali Şîr Nevâî*, s. 126, g. 118.

³¹ *Divân-i Ali Şîr Nevâî*, s. 155, g. 177.

Burada yanak, "صفحة گل", yani gül yaprağına benzetilmektedir, boy da yine servidir.

تا بسوزم همگی هستی خود رو واکن
باغبانا! دگر از گلشن خود لاف مزین
زان گلستان خلیل، آتش گلنار بیار
یا گلی از رخ آن شوخ نمودار بیار

"Varlığımı yakmam için yüzünü aç. Halil'in gül bahçesinden narçiçeği renkli ateş getir.

Ey bahçıvan, ya artık kendi gül bahçenden bahsetme, ya da o sevgilinin yanağından örnek (olarak) bir gül getir."³³

Özellikle yanak-gül benzerliğinden dolayı dikkate alınan beyitle birlikte, güllerin bulunduğu gül bahçesi de dikkat çekicidir. Nevâî'nin bu beytinde; İbrahim Peygamber'in Halil lakabına işaret mevcuttur. O'nun ateşe atılması hadisesine, dolayısıyla "Ey ateş, İbrahim için serinlik ve esenlik ol! dedik" Enbiyâ (21), 69. ayetine telmihte bulunmaktadır. Beyitte görüldüğü gibi Hz. İbrahim Halil sıfatıyla zikredilmiş, ateş de gül bahçesi haline dönüşmüştür.

مبین ای نرگس آن گل راکه باشد
اگر یوسف نکو نمود پیشت
نظر از مردم صاحب نظر خوب
بر خورشید نماید قمر خوب

"Ey nergis, nazar ehli iyi görsün diye o güle bakma.

Yûsuf senin yanında iyi gözüküyorsa, güneşin yanında ayın güzel gözükmemesindedir."³⁴

Beytinde, Gül ile Nergis aşkına telmih yapılmaktadır. Nergis devamlı bir bakış hali içinde gözükür. Burada da nergis güzele yani güle hayran hayran bakmaktadır.

Yûsuf, şiiirlerde en çok anılan peygamberlerden biridir. Güzellik timsalidir. Sevgili bu sebeple övülür ve güzellik bakımından ona benzediği, hatta onu geçtiği söylenir. Ay ve güneşin ona güzelliğinden dolayı secde etmesine işaret olarak da Yûsuf- ay, sevgili-güneş benzetmesi yapılmıştır.

³² Dîvân-i Ali Şîr Nevâî, s.72, g.12.

³³ Dîvân-i Ali Şîr Nevâî, s.192, g.252.

³⁴ Dîvân-i Ali Şîr Nevâî, s. 92, g. 50.

تازه شد جانم کازو آمد به من بوی حبیب در چمن گل را نظاره کردم از روی حبیب
 جا که بر فرقی دهم هست آن هم از روی حبیب گل به رویش اندکی مانند شد در رنگ و بوی

"Çimende sevgilinin yüzünde gülü seyrediyordum. Sevgilinin kokusu bana gelince yenilendim (yeniden hayat buldum).

Sevgilinin gül yüzüne birazcık benzedi renkte ve kokuda. Başımın üzerinde ona yer verişim, sevgiliden dolaydır." ³⁵

Yine yüz ve gül benzerliği. Üstelik gül kokusuyla tazelenme özelliğiyle bir araya getirilmiştir. Nevâî, güle başının üzerinde yer verişine sevgiliyi sebep gösteriyor. Gül baş tacı edilmek üzere başta taşınır, baş tacı edilmeye de layıktır.

پاره کن دل را که نقش آن عذار آید برون گل گشاده به بود گر غنچه باشد در نقاب

"Gönlü parçala ki, o yanağın şekli ortaya çıksın. Gonca örtüde olsa da açmış gül iyidir." ³⁶

Beytinde de gonca, açılmamış haliyle ele alınmıştır. Yüzünde örtüsü vardır ve "gönlün açılması", parçalanmış halde olması tabiriyle kullanılmıştır.

Gül; çiçeklerin en makbulü en çeşitlisi olarak Nevâî tarafından çok kullanılmıştır. Gül-i sad-berg, Gül-i ra'nâ Gül-i sûrî, Gül-i sorh, Gül-i atlas, Gül-i ter, Gül-i zerd, Gül-i sünbül, Gül-i şebboy gül çeşitlerinden birkaçıdır³⁷ ve Nevâî, gül-i ra'nâdan bahsederken:

چون خیال روی خود بر روی او آرم به دل دل چه سان دیگر به رخسار گل رعنا نهم

"Kendi yüzümü onun yüzünde hayal edince, artık gül-i ra'nânın çehresine nasıl ilgi duyarım?"³⁸ demiştir.

دست (pîş res), پیش رس (taze res), تازه رس (taze), تازه (ter dâmen), تر دامن (hodrây), خودرای (sîrâb), سیراب (seher hîz), سحر خیز (dest horde), خورده (bîhâr), بیخار (bulbul şikâr), بلبل شکار (bîreng), بیرنگ (hoşreng), خوشرنگ (şebnem ferîb), شبنم فریب (şûh çeşm), شوخ چشم (şebnem furûş), فروش

³⁵ Dîvân-i Ali Şîr Nevâî, s. 87, g. 42.

³⁶ Dîvân-i Ali Şîr Nevâî, s. 89, g. 45.

³⁷ Dihhudâ, XXII, 343.

³⁸ Dîvân-i Ali Şîr Nevâî, s. 257, g. 373.

(nîm reng), هرزه درای (herze derây) gülün sıfatlarındandır.³⁹ Bu sıfatlara örnek olarak Nevâî :

در باغ از خوی رخ او تاب می زدم هر لحظه طعنه بر گل سیراب می زدم

"Bahçede onun yanağının teriyle parlıyor, her an suya doymuş güle sitem ediyordum"⁴⁰ demektedir.

گللاب (gulâb), گل اندام (gul endâm), گل بانگ (gul bâng), گل برگ (gul berg), گل رخ (gul ruh), گل دسته (gul deste), گل چهره (gul çehre), گل بوی (gul bûy), گل رنگ (gul reng), گل زار (gul zâr), گل فام (gul fâm), گل گون (gul gûn), گل نار (gul nâr) da Nevâî'nin *Divân*'ında kullandığı gül ile ilgili terkiplerdendir.⁴¹

گللاب (gul gul şugufte), گل شگفتن (gul şugufte), گل شگفتن (gul şugufte), گللاب (gul gul şoden), گللبانگ زدن (gulbâng zeden) Nevâî'nin *Divân*'ında kullandığı gül ile ilgili deyimlerdendir.⁴²Örnek olarak:

زهی از تاب می گل گل شگفته باغ رخسارت زهر گل خار خاری در دل عشاق بیمارت

"Ne güzel senin yanağının bahçesi şarabın kızgınlığıyla gül gül (yer yer) açmış, her gülden (de) senin hasta âşıklarının gönlünde birer diken."⁴³

گللت بشگفت اندر گلشن قرب نسیم باغ وحدت چون وزیدت

"Birlik bağının rüzgarı esince, yakınlık bahçesinde gülün açsın"⁴⁴

نه ساقی از خوی رخسار خود چکاند به جام پی نشاط دل من به می گللاب انداخت

"Saki, sadece yanağının terinden kadehe damlatmadı, gönlümün neş'esi için şaraba gül suyu döktü."⁴⁵

³⁹ *Dihhudâ*, XXII, 343.

⁴⁰ *Divân-i Ali Şîr Nevâî*, s. 241, g. 342.

⁴¹ Terkip örnekleri için bkz. *Divân-i Ali Şîr Nevâî*, s.129, g. 126; s. 165, g. 195; s. 275, g. 410; s. 153, g. 172; s. 108, g. 82; s. 191, g. 249; s. 270, g. 402; s. 134, g. 136; 137, g. 141; s. 188, g. 242, s. 164, g. 195; s. 140, g. 148; s. 164, g. 194.

⁴² Afîfî, Rahîm, *Ferhengnâme-yi Şîrî*, III, 2174-2191.

⁴³ *Divân-i Ali Şîr Nevâî*, s. 110, g. 85.

⁴⁴ *Divân-i Ali Şîr Nevâî*, s. 120, g. 106.

⁴⁵ *Divân-i Ali Şîr Nevâî*, s. 129, g. 126.

زداغ باده كه گل گل شدست پیره‌نم لحد شود چو گلستان گر این بود كفنم

“Şarap ateşiyle gömleğim gül gül oldu, bu kefenim olursa, gül bahçesi gibi de lahdim olur.”⁴⁶

از عشق فانی دم مزن گلبانگ در عالم مزن حال مرا بر هم مزن بیشم ازین رسوا مکن

“Fânî'nin aşkından bahsetme, aleme bülbül sesini yayma(yüksek ses çıkarma), halimizi karıştırıp bundan fazla bizi rezil etme!”⁴⁷

⁴⁶ *Divân-i Ali Şîr Nevâi*, s. 255, g. 371.

⁴⁷ *Divân-i Ali Şîr Nevâi*, s. 274, g. 410.